

O NEUSPJEHU NACIONALIZIRANJA BOSANSKOHERCEGOVAČKIH MUSLIMANA U MONARHISTIČKOJ JUGOSLAVIJI

Apstrakt: *Ovaj rad govori o uzrocima koji su usloveli neuspjeh u nastojanjima političkih elita monarhističke Jugoslavije da pridobiju bosanskohercegovačke muslimane za srpsku, odnosno hrvatsku nacionalnu identifikaciju. Autor podastire argumente iz kojih se vidi da su naslijeđene vjerske predrasude i animoziteti odigrali odsudnu ulogu u slaboj popularizaciji srpstva i hrvatstva među bosanskomuslimanskim stanovništvom.*

Ključne riječi: *bosanskohercegovački muslimani, Bosna i Hercegovina, srpstvo, hrvatstvo, Kraljevina Jugoslavija, nacija, identitet, politika, vjera.*

U članku pod nazivom "Čija je Bosna?", sredinom dvadesetih godina prošloga stoljeća, istaknuti sudija i narodni poslanik Krsta Marić oslikava kontrast između kolektivnog poimanja Bosne kao srpske zemlje i plemenske strukture njene uprave i ekonomije. Bosna je srpska po historiji i osjećaju, piše Marić, ali čija je administrativno i ekonomski? Ko zapravo vlada Bosnom? "Kada ovako pitanje postavimo, onda moramo s bolom u duši, da priznamo, da Bosna nije ni srpska, ni hrvatska, nego antidržavna, Bečko-Peštanska."¹ Glavnina činovništva u Bosni je staro, lamentira Marić, poratni odnosi su ih načinili Hrvatima, politički demokratama, a u stvarnosti glasaju za Radića i rade protiv ove države. "Tako od 237 sudija u Bosni svega je tridesetak Srba, a ostalo je crno-žuta žgadija."² Marić upućuje ozbiljne primjedbe političkom vrhu države zbog zapostavljanja Srba u Bosni, naročito u ekonomskom pogledu, na polju kredita i investicija. "Ako se i dade nekome koja para, to najprije ide inovercima, a Srbima u Bosni vele, da je dosta što su patriote."³ Ključ napretka – jačanja državne opcije - autor vidi u posrbljivanju muslimanskih masa, lojalnih Spahi usljed vjerskog fanatizma, čega neće biti dok muslimani ne osjete da je Bosna srpska i ekonomski i činovnički, a ne samo po čuvstvu i historiji.

Sedam godina nakon ujedinjenja Marićev članak je zorno svjedočanstvo o nezadovoljstvu bosanskih Srba njihovim položajem u Bosni i Hercegovini i tretmanom od

---

¹ Krsta Marić, *Čija je Bosna? Srpska riječ*, XXI/19125, br. 26, str. 4.

² *Isto.*

³ *Isto.*

strane državnih vlasti i institucija. Premda su u Bosni činili relativnu većinu⁴, Srbi su smatrali da im aktom oslobođenja i ujedinjenja pripada pravo na dominaciju, kako u upravi i javnim službama, tako i u ekonomiji i poduzetništvu. Najjasnije je tu misao izrazila *Srpska zora*, list koji je oštro napadao naslijeđeno činovništvo iz austro-ugarskog vremena i zahtijevao dosljednu srbizaciju bosanske administracije.⁵ U programu i statutu Srpske narodne organizacije, koju je 1920. inicirala politička grupa oko *Srpske zore*, istaknuto je da srpski narod može biti slobodan samo ako je gospodar u svojoj nacionalnoj državi, a Bosna i Hercegovina, zajedno s predratnom Srbijom, Crnom Gorom, Bokom s Dubrovnikom, Bačkom, Banatom i Baranjom, Likom i Banovinom, te sjevernom Dalmacijom – čini njen neraskidivi dio.⁶ Premda su vlasti negativno gledale na ovakve ideje⁷, među bosanskim Srbima je zaživjelo gledište da su postojeći odnosi u Bosni naslijeđeni i privremeni, da ne odgovaraju duhu političke realnosti nakon ujedinjenja, te da vlasti u Beogradu moraju više učiniti na afirmaciji srpskog karaktera pokrajine.

Tumačeći političke i društvene prilike u Bosni i Hercegovini nakon Prvog svjetskog rata dr. Vladimir Ćorović je pisao kako je među Srbima zavladao "izvesna malaksalost i razbijenost"⁸. Dijelom se radilo o posljedicama ratnih stradanja a dijelom o učincima poslijeratne privredne krize i novih ekonomskih odnosa koji su unazadili i seljaka i varošanina. Odsustvo racionalne ekonomske politike, praćeno inflacijom, zaduživanjem, monopolima i bespoštednom konkurencijom, uslovalo je osjetnu stagnaciju u narodnom privređivanju. "Stare značajne firme ispropadale su u mnogim mestima ne mogući, često bez imalo svoje krivice, da se prilagode naglim promenama u kreditnim i valutnim operacijama."⁹ Sve je to dovelo do popuštanja nacionalne aktivnosti koja je bila tako živahna u doba Austrije. Među ljudima nema potrebnog povjerenja i u pitanjima koja nisu neposredno politička.

U jednom smislu su pritužbe bosanskih Srba bile utemeljene što je plemenska struktura zaposlenih u nekim javnim službama doista bila neadekvatna strukturi stanovništva nakon 1918. U septembru 1920. radikalna *Srpska riječ* iznijela je statistiku iz koje se vidi da je od 21 funkcionera i činovnika Zemaljske vlade u Sarajevu Srba bilo 7, Hrvata 10, dok su 4 bili

---

⁴ Po kriteriju vjerske pripadnosti početkom 1921. Srbi su činili 43,2 % stanovništva Bosne i Hercegovine. Tomislav Išek, *Bosna i Hercegovina od stvaranja do propasti prve zajedničke države (1918-1941)*. Nacionalni etnosi između centralizma i napora za preuređenje zemlje, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo 1998, str. 305.

⁵ Za ilustraciju pogledati: U zemlji ozakonjenog crno-žutog bezakonja, *Srpska zora*, II/1920, br. 214, str. 1.

⁶ *Projekat programa i statuta Srpske Narodne Organizacije (S. N. O.)*, Sarajevo 1920, str. 8.

⁷ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABH), zbirka telegrama Šola – Pribičević (dalje: ZTŠ-P), kutija 6, 228, 1920. Brzjavka Ljube Davidovića.

⁸ Vladimir Ćorović, *Bosna i Hercegovina*, Banja Luka – Beograd 1999, str. 257.

⁹ *Isto*.

stranci, "a i ovi se stranci osjećaju Hrvatima"¹⁰. Slična je bila situacija sa direkcijama, povjereništvima i sudstvom.¹¹ U tuzlanskoj oblasti prema zvaničnim podacima i stanju na dan 1. 11. 1928. među ljekarima i drugim medicinskim osobljem manje od 1/3 su bili Srbi - ostatak su uglavnom bili Hrvati i naslijeđeni kadar bivše monarhije.¹² Međutim, ova struktura zaposlenih nije bila odraz nekog političkog opredjeljenja već realne slike poslijeratnih kadrovskih mogućnosti. Srbi su držali glavne političke funkcije u Bosni i bili favorizirani od vlasti i na polju ekonomije i na polju zapošljavanja. Ministar unutrašnjih djela Svetozar Pribićević u to se uvjerio vlastitim izvorima. "Sve koncesije, liferacije, izvoznice, dozvole za prodavanje soli i duhana kao i svi drugi državni pothvati i iskorišćavanja podijeljeni su skoro isključivo Srbima pravoslavne vjere. Sastav vlade, sva bolja i unosnija mjesta i namještenja, sve je to povjereno Srbima kao da drugih nema (...)"¹³ Srbi su svejedno smatrali da je poslijeratno vrijeme premalo odražavalo nove nacionalne i političke odnose i da država mora imati jasnu strategiju za Bosnu kako bi srpski narod u njoj imao ulogu koju zaslužuje, i po historiju, i po brojnosti, i po zaslugama.

Unutar te strategije važno pitanje je bilo nacionalno i političko opredjeljenje bosanskohercegovačkih muslimana, koji su činili bezmalo jednu trećinu stanovništva Bosne i Hercegovine i koji su se ubrzo po ujedinjenju afirmirali kao nezanemarljiv faktor u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Srpska štampa u Bosni i Hercegovini se često bavila tzv. muslimanskim pitanjem, ali se ono u njoj percepciji uglavnom svodilo na potrebu širenja srpske nacionalne ideje među muslimanima, odnosno, u pojednostavljenom obliku, pridobijanja muslimana za vladajući beogradski režim. Podloga ove percepcije je predstava o devijaciji u nacionalnom usmjerenju muslimana, usljed protusrpske politike austrijskog režima, ali i nastranih političkih stremljenja njihovih predstavnika. Prvobitan oblik te devijacije bilo je slijeđenje Kalayeve bosanštine, koju je nakon oslobođenja zamijenio tzv. jugoslavenski nacionalizam. Oba nacionalna izraza smatrana su neprirodnim udaljavanjem od srpske identifikacije, koja nije bila bez zagovornika među istaknutim muslimanima. I Mehmed-paša Sokolović, i Ali-paša Rizvanbegović-Stočević, i Hadži Lojo, piše izvjesni Muftić, bili su itekako svjesni svog srpskog porijekla. Borba Srba pravoslavnih i muslimana za vjersko-prosvjetnu autonomiju nije bila samo borba za vjeru i školu već "borba narodne

---

¹⁰ Sonja Dujmović, Prilog pitanju centralizma – učešće Srba u upravnim tijelima Bosne i Hercegovine 1918-1941, *Prilozi*, Institut za istoriju u Sarajevu, br. 37, Sarajevo 2008, str. 83.

¹¹ *Isto*, str. 83-84.

¹² Sead Selimović, Senaid Hadžić, *Tuzlanski kraj 1851. – 1991. – demografske i socijalne promjene*, Tuzla 2007, str. 58.

¹³ Atif Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo 1999, str. 63.

svijesti proti zajedničkog neprijatelja i ugnjetača našeg naroda"¹⁴. Ipak, austrijski režim i njegovi manipulatori i epigoni su učinili svoje pa muslimanski narod "i dalje živi postranice u svom starom obliku"¹⁵ - u letargiji anacionalnosti i sjećanja na minule događaje.

Bitna pretpostavka srpske nacionalne propagande među muslimanima nakon 1918. bilo je navođenje pune komplementarnosti između muslimanstva kao vjerske pripadnosti i srpstva kao nacionalne kategorije, kako bi se obesnažili prigovori da bi se posrbljivanjem muslimani mogli udaljiti od islama. Ne samo da srpstvo i islam mogu ići naporedo, naglašava Krsta Marić, oni se mogu i spojiti i zagrliti. "Zato kao što nam je Srpstvo drago, jer ono predstavlja nacionalnu i državnu snagu, naš narodni ponos, tako nam je drag Islam i Pravoslavlje, jer su oni čuvari morala. Srpstvo je čuvar Otadžbine, a Pravoslavlje i Islam morala."¹⁶ Međutim, kako je nacionalna propaganda bila teško raščlanjiva od političkih interesa, naglašavana je veća pravovjernost muslimana koji ne glasaju za Spahu i opoziciju jer takvi nemaju posla sa neprijateljima vjere i države. "Mi imamo muslimanske sifrate i balkanski mentalitet", stoji u dopisu jednog muslimana iz Podgorice, "a on [Spaho] švapske sifrate i austrijski mentalitet. Mi smo monarhisti i prijatelji ove države, on republikanac i defetista."¹⁷ Davanje prostora ovakvim komentarima, gdje je vjerski identitet dovođen u vezu sa političkom opcijom, nema nikakve sumnje, mogao je samo štetiti naporima na popularizaciji srpske nacionalne ideje među muslimanskim masama.

Spaho i JMO bili su središnja meta srpske kritike – kako usljed nejasne nacionalne pozicije tako i usljed neprincipijelne politike prema beogradskim vlastima. Opisivani su u kategorijama kolebanja i vrludanja, potucanja između Pašića i Radića, straha za svoj lični i uži klasni interes.¹⁸ U nesmiljenim izrazima difamacije za dr. Mehmeda Spahu i dr. Mahmuda Behmena se navodilo da su homoseksualci i da je krajnje vrijeme da se najure iz skupštinskih klupa i politike.¹⁹ Bolje riječi su birane za njihovu opoziciju, hafiza Maglajlića i Sakib ef. Korkuta, ali je izražavana sumnja u svrsishodnost njihove akcije u uslovima odsustva kvalitetnog nacionalnog programa među muslimanima. Da se od poratnog vremena ozbiljnije radilo na izgrađivanju nacionalne svijesti kod muslimana, piše O. Kajmaković, ni Korkut ni Maglajlić ne bi imali u Spahi nikakvog ozbiljnijeg protivnika.²⁰

---

¹⁴ Muftić, Glas jednog poštenog muslimana, *Srpska riječ*, XX/1924, br. 20, str. 2.

¹⁵ *Isto*, br. 21, str. 2.

¹⁶ Krsta Marić, Nacionalizujmo Muslimane, *Srpska riječ*, XX/1924, br. 62, str. 3.

¹⁷ Jedan musliman, Mi i Spaho, *Srpska riječ*, XXI/1925, br. 24, str. 2.

¹⁸ Alija Isaković, *O 'nacionaliziranju' Muslimana*, Zagreb 1990, str. 55.

¹⁹ Đ, Ko je Dr. Spaho? *Srpska riječ*, XX/1924, br. 13, str. 1. Takođe: A, Ko je Dr. Behmen? *Srpska riječ*, XX/1924, br. 14, str. 1. Oba članka su plasirana na udarnim mjestima u novinama.

²⁰ O. Kajmaković, U čemu su greške muslimana? *Srpska riječ*, XX/1924, br. 1, str. 2.

U dijelu srpske javnosti vladalo je ubjeđenje da je značajna zasluga za udaljenost muslimana od srpstva pripadala i njihovom vjerskom poglavici reisul-ulemi Čauševiću, koji nije pripadao Spahinoj partiji, ali je s njom morao sarađivati u vakufskom saboru i drugim tijelima vjerske zajednice. Čauševiću je spočitavano da je postao popularan pišući pisma vojvodi Stepi Stepanoviću, da je preuveličavao ispade protiv muslimana u danima nakon prevrata, da je stavio na kocku ugled države dajući francuskom novinaru izjavu neprovjerene sadržine.²¹ Zamjerano mu je da lično nije učio nijednu džamijsku dovu posvećenu dinastiji Karađorđevića. Nije ga bilo na proslavi desetogodišnjice pobjede srpskog oružja na Kumanovu, što je za neke bila potvrda njegove latentne srbofobije i nepatriotičnosti.²² Sredinom dvadesetih mnogi su smatrali Čauševića glavnom preprekom nacionaliziranju muslimana pa je traženo njegovo penzioniranje kako bi se dotični proces mogao nesmetano odvijati.²³

Nema sumnje da srpskim građanskim elitama u međuratnoj Jugoslaviji Čaušević nije bio najpogodnija ličnost za prvog čovjeka vjerske hijerarhije bosanskohercegovačkih muslimana. Pratio ga je glas uporne i tvrdoglave osobe nesklone dogovaranju i kompromisima. Nije ulazio u nacionalne rasprave, ali je snažno insistirao na nepovredivosti islamskih propisa i ustanova, čime je štitio identitet i posebnost muslimana. Istaknuti srpski političar Šćepan Grđić ostavio je o Čauševiću sljedeće zanimljivo svjedočanstvo:

"Nije bio nacionalno svjestan ni kao Srbin ni kao Hrvat. Bio je Bošnjak, i značenje te riječi prelazilo je kod njega granicu provincijalizma. Sav svoj život i sav svoj rad posvetio je jedino muslimanskom dijelu našega naroda, i to ne samo po svome položaju, kao vjerski starješina, nego i prije toga, i po svojim osjećajima, i po svome uvjerenju. On je u svakom svome radu imao pred očima jedino interes muslimana, a pri tome se nije obazirao na to, da li će se takav rad još kome svidjeti osim muslimana. A u tom radu vodio se samo svojim uvjerenjem. Ukoliko je tražio savjeta, tražio ga je samo u Turskoj, i, ako bi se kod njega govorilo o kakvoj političkoj orijentaciji, mogla bi to biti samo simpatija prema Turskoj, simpatija koju su dijelili, i danas dijele, naše muslimanske mase."²⁴

---

²¹ Pogledati: A. Purivatra, *Jugoslavenska muslimanska organizacija*, str. 63-65.

²² Nacionaliziranje muslimana, *Samouprava*, 1925, br. 106, str. 3.

²³ Enes Durmišević, *Džemaludin Čaušević i pravni položaj reis-ul-uleme od 1918. do 1930*, unutar: *Reis Džemaludin Čaušević – prosvjetitelj i reformator*, priredili Enes Karić i Mujo Demirović, I, Sarajevo 2002, str. 138.

²⁴ Istorijski arhiv Sarajevo (IAS), zbirka Fehim Spaho (dalje: FS), kutija 8. Šćepan Grđić, *Džemaludin ef. Čaušević – In memoriam*, str. 1-2.

Srpski političari i javni radnici su znali ko smeta nacionalnom osvješćivanju muslimana, ali nisu imali jasnu viziju na koji način djelovati u tom smjeru. Nije bilo cjelovite strategije u ovoj oblasti, ali jeste pojedinačnih napora da se djeluje preko muslimanskih institucija i ustanova koje su smatrane upotrebljivim u smislu afirmacije srpske nacionalne ideje. To se primarno odnosilo na Kulturno društvo 'Gajret' i Šerijatsku gimnaziju u Sarajevu, od kojih se očekivalo da rade na izgradnji nacionalno svjesnog muslimanskog podmlatka.

'Gajret' je djelovao na prosrpskoj platformi i uspio je odoliti svim pokušajima Jugoslavenske muslimanske organizacije da ga stavi pod vlastitu kontrolu. Da bi pomogao njegov rad režim mu je početkom 1924. dodijelio sredstva bogoštovne subvencije u iznosu od 27.500 dinara – dotaciju koja je prema § 8 muslimanskog autonomnog statuta iz 1909. bila namijenjena centralnoj vakufsko-mearifskoj upravi u Sarajevu.²⁵ Na sjednici Narodne skupštine u Beogradu od 14. 3. 1924. ministar vjera dr. Vojislav Janjić je otvoreno rekao da su sredstva uplaćena 'Gajretu' kako bi se pomoglo "vaspitanje u nacionalnom duhu one omladine od 800 đaka koje oni izdržavaju"²⁶. Janjićevo objašnjenje bilo je odgovor poslaniku JMO Edhemu Mulabdiću koji je za skupštinskom govornicom optužio ministra da svojom nacionalnom politikom lišava Islamsku zajednicu njenog legitimnog prihoda.²⁷ Pa ipak, ne čini se da je preusmjeravanje dotacije 'Gajretu' sredinom dvadesetih bilo produkt osmišljene politike beogradskih krugova u prilog nacionalizacije muslimana u Bosni i Hercegovini. Prema našim istraživanjima, inicijativa u pogledu dotacije nije uopće potekla ni od ministra Janjića ni od drugih vladanih zvaničnika već od Šerifa Arnautovića i malobrojne skupine muslimana radikala, koji su dotičnim prijedlogom nastojali oslabiti pozicije JMO u vakufsko-mearifskoj upravi.²⁸ I dok su političari svodili svoje račune, konfrontirajući vjersku zajednicu i kulturno društvo, najmanje je mogla profitirati ideja oko koje su se lomila koplja – ideja koja očito nije imala adekvatne promotore i puteve afirmacije.

Za vrijeme šestojanuarskog režima dr. Milan Srškić je uključio veliki broj gajretovaca u tijela Islamske zajednice težeći odvojiti muslimane od Spahe i pridobiti ih za vladajući poredak i ideologiju. Međutim, gajretovci se u novoj ulozi nisu najbolje snašli – njihovim

---

²⁵ ABH, fond Veliki župan Sarajevske oblasti (dalje: VŽSO), 847, 1924. Ministarstvo Vera Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Muslimansko odelenje. VMBr. 4628/23. Velikom županu Sarajevo.

²⁶ Govor ministra vera G. Dra Vojislava Janića, *Srpska riječ*, XX/1924, br. 68, str. 2.

²⁷ ABH, VŽSO, 722 / pov, 1924. Govor Edhema Mulabdića na LIX. redovnoj sjednici Narodne skupštine (Prilog dopisu Ministarstva vjera Muslimansko odjeljenje [pov. v. br. 77, 17. III 1924] velikom županu Sarajevo).

²⁸ Arnautovićeve *Domovina* se za dodjeljivanje bogoštovne subvencije 'Gajretu' zalagala još 1921. Prijedlog je obrazložen potrebom da se pomogne stipendiranje đaka i spriječi beskorisno rasipanje novca u partijske svrhe. Prema *Domovini*, uplata subvencije vakufu bila bi obično bacanje para jer bi novac dobili samo oni vakufski službenici koji su "vjerni pravdaškoj koteriji", odnosno vodstvu JMO koje dominira vakufsko-mearifskom upravom. Vakufska subvencija, *Domovina*, II/1921, br. 65, str. 2.

idejama i pogledima oponirala je vjerska uprava, napose autoritarni predsjednik Ulema-medžlisa u Sarajevu Salim ef. Muftić, pa ih se glavnina povukla iz zajednice, uključujući dr. Avdu Hasanbegovića, Šerifa Arnautovića i Suljagu Salihagića, istaknute zagovornike srpske nacionalne ideje među muslimanima.²⁹ Uzroci raskola nisu bili nacionalne već kulturne prirode – tradicionalna ulema u vjerskoj upravi, bez obzira na intencije režima, nije dozvoljavala 'Gajretovim' radnicima da moderniziraju muslimansko školstvo i time pojačaju svoj uticaj u njegovim ustanovama. Tako su propala nastojanja Srškića i Hasanbegovića da se integracijom gajretovaca u tijela i organe Islamske zajednice radi na promoviranju srpske nacionalne ideje među muslimanima, naročito kroz muslimanske vjersko-prosvjetne zavode, poput Fevzije medrese u Travniku, koju je 'Gajret' bezuspješno težio staviti pod svoju upravu³⁰, odnosno Gazi Husrevbegove medrese u Sarajevu, koja je bila predmet 'Gajretovih' pritužbi Vakufsko-mearifskom vijeću da izbjegava zapošljavanje "iskusnih nastavnika pedagoga sa akademskom spremom koji su nacionalno srpski orijentisani"³¹.

Drukčije su stvari stajale sa Šerijatskom gimnazijom u Sarajevu, koja je odgajala muslimanski podmladak u duhu islama, ali i nacionalnih ideja jugoslavenske države. Država je svoj interes u pogledu dotičnog zavoda ispoljila kroz birana kadrovska rješenja – Dušan Tamindžić, Đorđe Vasković i Velija Sadović bili su direktori koji su nesporno doprinosili razvoju nacionalnog osjećaja i patriotske svijesti među mladim muslimanima. I reisul-ulema Čaušević i JMO izražavali su nezadovoljstvo vladinom kadrovskom politikom kojom se prelazilo preko volje muslimana u pogledu čelne osobe dotične ustanove.³² U šestojanuarskom razdoblju konzervativna ulema se založila da se Šerijatska gimnazija ukine i pretvori u dvije niže gimnazije sa proširenim vjerskim programom.³³ Premda su motivi oponirajućih grupa bili različiti, od vjerskih do političkih, Šerijatska gimnazija je ostala prijeporno područje u odnosima muslimana i vlade, makar su njeni učinci u nacionalnoj sferi bili daleko od očekivanog. Početkom tridesetih Velija Sadović se žalio na kritike onih koji su tvrdili da je samo postojanje posebne muslimanske gimnazije bilo korak unazad na polju podizanja muslimana u nacionalnom duhu. On je navodio listu tema o kojim su đaci gimnazije, svi članovi udruženja 'A. H. Karabegović', svakog uoči petka držali predavanja: car Dušan, Marička bitka, kosovski heroji, Osman Đikić, Ali-paša Rizvanbegović, ali i kralj

---

²⁹ Više o ovome: Adnan Jahić, *Organizacija i rad Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata*, neobjavljena doktorska disertacija, Tuzla 2007, str. 368-376.

³⁰ Ibrahim Kemura, *Uloga 'Gajreta' u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)*, Sarajevo 1986, str. 202-203.

³¹ *Isto*, str. 203.

³² Govor Edhema Mulabdića na LIX. redovnoj sjednici Narodne skupštine.

³³ A. Jahić, *Organizacija i rad Islamske zajednice*, str. 402.

Tomislav, Matija Gubec, Franjo Rački, sultan Mahmud II, Gradašćević, Firdevsi ....³⁴ Za Sadovića je to bila jasna potvrda nacionalne linije u odgoju đaka Šerijatske gimnazije. Dio srpske elite, očito, nije dijelio njegovo mišljenje.

Nema sumnje da je nacionalni rad među muslimanima, ma u kojoj formi se odvijao, bio utoliko otežan što se prelamao preko nestabilnih političkih odnosa međuratne Jugoslavije u kojim je JMO igrala ulogu generalnog zaštitnika prava i interesa muslimana. Ni srbizacija ni hrvatizacija muslimana nije bila u interesu JMO jer su značile otvaranje prostora političkoj alternativi. Usljed toga je JMO budno pazila da se ne favorizira nijedna nacionalna opcija, već da obje budu jednako dostupne u 'nacionalnom podizanju muslimana'. Karakterističan primjer je slučaj nastavnice II. narodne ženske osnovne škole u Mostaru Zorke Ostojić koja je, prema navodima *Pravde*, muslimanskim djevojčicama tumačila kako su svi bosanskohercegovački muslimani čisti Srbi a da je Austrija od katolika Srba tokom svoje vladavine napravila nekakve Hrvate. *Pravda* je reagirala komentarom da ne može trpiti "da se u mlade duše naše djece u školi ucjepljuje vjerska i plemenska netrpeljivost"³⁵. Narodni poslanik dr. Atif Hadžikadić zatražio je od ministra vjera u martu 1927. odgovor na pitanje zašto se u Šerijatskoj sudačkoj školi, voljom direktora, već tri godine koristi isključivo ćirilica kad je to protivno osnovnim odredbama ustava i principu ravnopravnosti oba pisma u školama. "Zašto se ovo nezdravo stanje trpilo kroz toliko godina, premda je na njega svraćana pažnja u Narodnoj Skupštini?"³⁶ U svojoj raspravi o nacionaliziranju muslimana iz 1914. Šukrija Kurtović je pisao da će muslimani opstajati kao posebna grupa dok god postoji srpsko-hrvatski antagonizam i netrpeljivost.³⁷ Premda se načelno nije protivila nacionaliziranju muslimana u srpskom i hrvatskom duhu, igrajući na kartu srpsko-hrvatskih suprotnosti, JMO je realno bila najveća organizirana prepreka širenju srpskog i hrvatskog imena među bosanskohercegovačkim muslimanima.

Važna pretpostavka širenju srpske i hrvatske nacionalne ideje među muslimanima u monarhističkoj Jugoslaviji bilo je respektiranje njihove vjerske i kulturne posebnosti i brisanje razlika između pravoslavnih, katolika i muslimana u uživanju njihovih građanskih i političkih prava. Muslimani su pod Austro-Ugarskom uživali status posebne vjerske, kulturne i političke grupe koja se na jednakoj nozi sa katolicima i pravoslavnim borila za svoja prava. Nakon ujedinjenja 1918. postali su marginalna zajednica od koje su većinski narodi očekivali da se prilagodi novoj političkoj i kulturnoj stvarnosti, da se prepozna u važećoj nacionalnoj doktrini

³⁴ Velija Sadović, Šerijatska sudačka škola i šer. gimnazija, *Gajret*, XIII/1932, br. 6-7, str. 98.

³⁵ Šta se predaje u osnovnim školama, *Pravda*, VII/1927, br. 31, str. 2.

³⁶ Šovinizam u šerijatskoj školi, *Pravda*, VII/1927, br. 12, str. 3.

³⁷ Šukrija Kurtović, *O nacionalizovanju muslimana*, Sarajevo 1914, str. 27.

i liši izolacije na kojoj su istrajavale njene elite u ranijim razdobljima. Međutim, novi odnosi su imali suprotan efekat; marginalizacija je potspješila osjećaj kolektivne tjeskobe i nelagode i uticala na još snažniju upućenost na tradicionalne izvore vlastite identifikacije. Dodatni poticaj davalo je tegobno iskustvo poratnih godina, pljačke, premlaćivanja i ponižavanja svake vrste, diskriminacija u zapošljavanju i agrarna reforma kojom se ciljano otimala zemlja iz muslimanskih ruku. U takvim okolnostima nacionalna propaganda se doimala misijom bez svrhe i izgleda – valjalo je podastrijeti nedvojbene dokaze dobre volje i htijenja da se gradi društvo po mjeri svih njegovih sudionika, odnosno novog poimanja nacije u kojoj ima dovoljno mjesta i komocije za one koje se u nju pozivalo.

U vladajućoj ideološkoj matrici Sv. Sava je predstavljao važan simbol slavenske svijesti i kulture, ali je za mnoge muslimane prije svega bio inovjerni crkveni svetac. Svakog 27. januara škole u monarhiji su obilježavale Dan Sv. Save – predmet stalnog nesporazuma između nadležnog ministarstva i vjerske zajednice muslimana. Tek koncem 1928. Ministarstvo prosvjete je uredilo obilježavanje svetosavskog praznika u narodnim školama na način da se u školama sa homogenom pravoslavnom omladinom raspored svečanosti imao obavljati prema sporazumu crkvenih i školskih vlasti, dok se u školama u konfesionalno izmiješanim sredinama crkveni obred trebao odvojiti od opće državne svečanosti - na prvom dijelu svetkovine prisustvovali bi samo pravoslavni, dok bi drugi pohodila omladina bez obzira na vjeroispovijest.³⁸ Za vjerske vlasti muslimana nije bilo prihvatljivo prisustvo i učešće muslimanskih đaka u svetosavskim proslavama u bilo kojem obliku, pa su tražile da se svetkovanje Sv. Save u cijelosti odstrani iz škola, a ako to nije moguće "da se taj dan isključi muslimanska mladež i da se taj dan uopće ne poziva u školu"³⁹. Ministarstvo je u početku ignoriralo ovaj zahtjev, ali je u januaru 1930. ipak prihvatilo da učenici muslimanske vjeroispovijesti ne moraju prisustvovati svetosavskim proslavama.⁴⁰ Ovaj stav je ostao na snazi tokom tridesetih, ali su muslimanski vjerski zvaničnici nastavili prijavljivati slučajeve uključivanja muslimana u svetosavske svečanosti.

U pismu ministru prosvjete od 18. 12. 1930. novoizabrani reisul-ulema hafiz Ibrahim ef. Maglajlić se žalio da se u nekim gimnazijama i drugim školama na proslavama pjevaju crkvene i pobožne pjesme u kojim sudjeluju i muslimanska djeca, premda se to protivi § 108

---

³⁸ ABH, VŽSO, 1929, 414/30.

³⁹ Arhiv Jugoslavije (dalje. AJ), fond Ministarstvo prosvjete (dalje: MPr), 1930, 66-258-500. Ulema-medžlis za Bosnu i Hercegovinu Kraljevskoj banskoj upravi Drinske banovine u Sarajevu. 23. 1. 1930.

⁴⁰ ABH, fond Kraljevska banska uprava Drinske banovine (dalje: KBUDB), 1930, 368 / pov.

Ustava Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije.⁴¹ Natezanja oko slučajeve sudjelovanja muslimana u svetosavskim proslavama nastavljena su sve do uoči raspada Kraljevine Jugoslavije, kad je učenik II razreda Narodne škole u Drinskom kod Višegrada Abdulah Kapetanović preuzeo obavezu da za Dan Sv. Save nauči i izrecitira pjesmu 'Pozdrav gostima' u kojoj je stajalo:

Hvala što ste gosti mili
Posetili našu slavu
Da bi skupa proslavili
Nemanjića Svetog Savu.⁴²

Premda su učestale intervencije vjerskih vlasti muslimana savremenima mogle izgledati kao cjepidlačenje oko marginalnih dogmatskih detalja, cijela stvar je imala daleko dublju ideološku i nacionalnu pozadinu; ako su narodne vrijednosti, u određujućem smislu, supsumirale simbole koji su bili u koliziji sa idejama zajednice od koje se očekivalo da se u dotičnim vrijednostima prepozna, onda je to bio savršen motiv za distanciranje od identifikacije koja se doimala unaprijed određenom i odveć suženom za tuđe ideje i poimanja. Tuzlanski advokat i političar dr. Ivo Pilar gledao je uzroke sporog nacionaliziranja muslimana u anacionalnosti islama, ali je isticao da dotičnu sporst potspješuju i *konfesionalni prizvuci* u nacionalnim varijantama, hrvatstvo u katoličanstvu a srpstvo u pravoslavlju.⁴³ Bez obzira na stavove pojedinaca poput Krste Marića da je srpstvo komotno i za islam i za pravoslavlje, nema sumnje da su vjere već odigrale odsudnu ulogu u oblikovanju južnoslavenskih naroda, ostavivši trajan pečat na njihov profil i samosvijest.

Usljed naslijeđenih predstava o muslimanima kao omrznutim Turcima, kao reliktu višestoljetne vladavine Osmanlija na južnoslavenskim prostorima, napore ka nacionaliziranju muslimana kontinuirano su otežavali izljevi mržnje i netrpeljivosti u štampi i literaturi, povici muslimanima 'Idite u Aziju', uvrede i šikaniranja u javnim službama i ustanovama. Ovakvi tonovi nisu prestajali ni u doba šestojanuarske diktature, kad je beogradski režim dobio u Islamskoj zajednici lojalnog saveznika u promociji novog poretka. Vrhovno vjersko starješinstvo na čelu sa reisul-ulemom Maglajlićem, koji je zagovarao okretanje muslimana

---

⁴¹ AJ, MPr, 1930, 66-258-500. Vrhovno starešinstvo Islamske verske zajednice br. 284. Ministru prosvete Beograd.

⁴² ABH, KBUDB, 1941, 2112 / pov. Pozdrav gostima od Ive Markovića. Prilog dopisu reis-ul-uleme Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije pov. 24/41 od 1. 2. 1941. Kraljevskoj banskoj upravi Drinske banovine u Sarajevu.

⁴³ Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta*, Sarajevo 1974, str. 73.

Beogradu, nije se ustručavalo reagirati na učestale slučajeve vrijeđanja muslimanskih vjerskih svetinja, bilo da su dolazili od pojedinih listova, publicista, profesora ili običnih ljudi. Jedna takva reakcija bila je tužba Okružnom sudu u Beogradu protiv časopisa *Venac*, koji je u broju 7 od 25. 3. 1932. donio uvredljive komentare o islamu.⁴⁴ Tokom 1933. i 1934. Vrhovno vjersko starješinstvo nekoliko puta se obraćalo Ministarstvu pravde sa molbom da se onemogući objavljivanje napisa i tekstova uvredljivog sadržaja po islam i muslimane. Tako je povjerljivim dopisom od 2. 8. 1933. ministru pravde Božidaru Maksimoviću skrenuta pažnja na pisanje misijskog mjesečnika za katoličku mladež *Crnče*, u izdanju Družbe Sv. Petra Klavera za afričke misije, u čijem je 9. broju (III/1933) stajalo: "[...] Jer su muslimani. Oni ne priznaju Isusa Krista, nego štiju nekoga krivog proroka, velikog lažljivca, Muhameda, a mrze misionara, svećenika Kristovog."⁴⁵ Protiv lista Ulema-medžlis u Sarajevu podnio je tužbu kod nadležnog redovnog suda, dok je Vrhovno starješinstvo zamolilo ministra Maksimovića da naredi državnim tužilaštvima "da ne dopuštaju da se ovako uvredljivo piše o Islamu u našoj štampi"⁴⁶. Nekoliko mjeseci kasnije (16. 11. 1933), ministru pravde navedeni su novi primjeri uvredljivog i omalovažavajućeg pisanja o islamu i muslimanima. "Izlišno je, Gospodine Ministre, obrazlagati, koliko ovaki napadi na Islam nepovoljno utiču na jugoslovenske građane islamske vere, kada vide, kako se u našoj štampi slobodno vređaju njihove svetinje, iako oni ni sad, ni ranije nisu napadali na druge vere, niti ih u svojim natpisima omalovažavali"⁴⁷. U povjerljivom aktu br. 83 od 8. 11. 1934. (zastupniku ministra pravde ministru poljoprivrede dr. Dragutinu S. Kojiću), starješinstvo je istaklo kako ni nakon godinu dana od ministarstva nije dobilo obavještenje šta je urađeno po dostavljenim predmetima vrijeđanja islamskih svetinja.⁴⁸ U međuvremenu, novi primjeri uvredljivog pisanja o islamu i muslimanima pojavili su se u publicistici i stručnoj literaturi, poput *Ciljeva Narodne odbrane* Bogomira A. Bogića, te Milenkovićeve *Organizacije samoodbrane*.

Nakon petomajskih izbora i formiranja vlade Stojadinović – Korošec – Spaho pitanje nacionalizacije muslimana gubilo je na aktualnosti usljed izmijenjenog položaja kojeg su Spahina partija i muslimani imali u strukturi nove vlasti u Jugoslaviji. U zamjenu za usluge režimu Spaho se otarasio glavnine oponentata u Islamskoj zajednici što je značilo osjetnu

---

⁴⁴ *Pregled rada Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice u Beogradu od 31 oktobra 1930 do 31 oktobra 1933 god.*, Sarajevo 1933, str. 70.

⁴⁵ AJ, fond Ministarstvo pravde (dalje: MP), 63 – Povjerljiva arhiva (dalje: 63PA), 1933, F-16/1934, 16-249-34. Vrhovno starješinstvo Islamske verske zajednice Kraljevine Jugoslavije. Pov. Br. 73. Datum: 2. 8. 1933.

⁴⁶ *Isto.*

⁴⁷ AJ, MP, 63PA, 1933, F-16/1934, 16-249-34. Vrhovno starješinstvo Islamske verske zajednice Kraljevine Jugoslavije. Pov. Br. 126. Datum: 16. 11. 1933.

⁴⁸ AJ, MP, 63PA, 1934, F-16/1934, 16-249-34. Vrhovno starješinstvo Islamske verske zajednice Kraljevine Jugoslavije. Pov. Br. 83. Datum: 8. 11. 1934.

marginalizaciju prosrpske struje među muslimanima.⁴⁹ Premda je ban Drinske banovine 1937. predlagao Stojadinoviću da se omanja grupa gajretovaca ne smatra opozicijom, "nego da im se izlazi u susret naročito u personalnim pitanjima"⁵⁰, 'Gajretove' mogućnosti na političko-nacionalnom planu nakon 1935. bile su prilično ograničene. Kad je član Ulema-medžlisa hafiz Muhamed ef. Pandža na 'Gajretovoj' skupštini 1938, u pozdravnom govoru, obećao pomoć Islamske zajednice kulturnom radu 'Gajreta', na njegovo obraćanje požalio se reisul-ulemi Spahi Mehmedalija ef. Čerimović, ističući da je Pandža dotično obećanje dao "bez ikakva prethodnog sporazuma i zdogovora samnom ili sa svojim ostalim kolegama u Ulema medžlisu, kao i bez našeg sjedničkog ovlaštenja, dakle sasvim sam i na svoju ruku"⁵¹. Istovremeno, zalaganjem novih institucija Islamske zajednice, pojačani su naponi na afirmaciji duhovne i kulturne posebnosti muslimana.⁵²

Spahin ulazak u vladu i formiranje JRZ usloveli su intenzivniji angažman agilne skupine prohrvatski nastrojenih muslimana na čelu sa profesorom Hakijom Hadžićem koji su u novembru 1936. osnovali posebnu Muslimansku organizaciju Hrvatske seljačke stranke. Međutim, kako je stajala ova organizacija među muslimanima najbolje objašnjava činjenica da je njeno formiranje ostalo bez ikakve, čak i verbalne, podrške vodstva HSS koje je bilo svjesno popularnosti Spahe i JMO u najširim muslimanskim masama.⁵³ Prohrvatska agitacija uslovila je polemičke napise u štampi o porijeklu muslimana, ali su oni ostajali u granicama tekućeg političkog diskursa, što je razvodnjavalo svaki ozbiljniji rad na njihovom nacionaliziranju. Hrvatska politika u međuratnoj Jugoslaviji uzimala je 'hrvatstvo muslimana' kao gotovu činjenicu i s njim operirala u polaganju prava na Bosnu i Hercegovinu u preuređenoj državi.⁵⁴ Usljed ovakvog pristupa, naglašeno utilitarnog karaktera, hrvatska opcija je gubila na vjerodostojnosti i konkurentnosti u težnjama da se popularizira nacionalna

---

⁴⁹ Adnan Jahić, *Obnova autonomije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini 1936. godine*, *Prilozi*, Institut za istoriju u Sarajevu, 37/2008, str. 95-111.

⁵⁰ Husnija Kamberović, *Politička djelatnost Mehmeda Spahe od 1929. do 1939. godine*, *Historijska traganja*, Institut za istoriju, br. 2, Sarajevo 2008, str. 176.

⁵¹ IAS, FS, SF-314. Datum: 24. 7. 1938.

⁵² A. Jahić, *Organizacija i rad Islamske zajednice*, str. 536-538.

⁵³ Tomislav Išek, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929 – 1941*, Sarajevo 1991, str. 217.

⁵⁴ Tokom dvadesetih to je proisticalo iz činjenice da se većina poslanika JMO u Narodnoj skupštini izjašnjavala Hrvatima i da su svi naponi režima da pridobije muslimane za stranke srpske orijentacije ostali bez uspjeha. Stjepan Radić je na Borongajskim livadama 15. 4. 1923. poručio: "Vaši Srbi maglajlićevci, muktaši, propali su. Muslimani Srbi ne znače u Bosni ništa. Muslimani Hrvati, oni su dobili svih 18 mandata. I čujte: Spaho ih je dobio samo zato jer je svuda govorio da će poslije toga u Zagreb i da je s Radićem." Prema: Fuad Saltaga, *Bosna i Bošnjaci u hrvatskoj nacionalnoj ideologiji*, Sarajevo 1999, str. 286-287. Ono što Radić nije shvatao je činjenica da su muslimani glasali za Spahu zato što je vođa organizacije koja je na sebe preuzela obavezu zaštite muslimana u novim historijskim prilikama. "Jugoslavenska Muslimanska Organizacija osnovana je u najteže vrijeme po muslimanski elemenat u Bosni i Hercegovini. Ona nije nastala iz prkosa, nju je stvorila nužda." Naš odgovor g. Stjepanu Radiću. Govor narod. posl. g. Dra Mahmuda Behmena, 4. novembra u Narodnoj skupštini, *Pravda*, VII/1927, br. 101, str. 1.

ideja među muslimanima. Tome je svakako doprinio i opći položaj Hrvata u državi i odsustvo institucionalnih pretpostavki za efikasniji angažman na tom planu.

Umjesto zaključka

Carskim ukazom od 10. 6. 1910. za predsjednika prve sesije Bosanskohercegovačkog sabora u Sarajevu imenovan je vođa Muslimanske narodne organizacije Alibeg Firdus, a za potpredsjednike Vojislav Šola i dr. Nikola Mandić. Na drugoj sjednici sabora Nikola Stojanović je u ime bosanskih Srba uložio protest vladi što je zanemarila princip relativne većine i imenovala Firdusa za prvog predsjednika. Devet godina kasnije pisao je Husaga Čišić, koji se sa MNO razišao zbog svoje prosrpske politike, o dotičnom slučaju kao primjeru konfesionalne uskogrudosti koja najmanje doprinosi zajedništvu a najviše okupacionoj upravi u namjeri da vlada Bosnom i Hercegovinom i njenim žiteljima. Međuratna štampa i političari svojatali su muslimane kao Srbe i Hrvate, ali su ih pri svakom opozicionom držanju nazivali Turcima, Azijatima, Sulejmanima – anacionalnim elementom i prevrtljivcima – jačajući njihovu posebnost, koja se trebala izgubiti u važećim nacionalnim obrascima. Tako su očuvanju i profiliranju muslimanskog (bošnjačkog) identiteta, u značajnoj mjeri, svojom politikom i postupcima, tonovima svojih komentara i poruka, doprinosili oni koji su negirali njegovu historijsku osnovu, sadržaj i smisao.

Summary

This work tells about the causes which determined the failure in attempts of political elites of Yugoslav monarchy to gain Bosnian Muslims for Serbian or Croat national identification. The author provides the arguments which strengthen the thesis that inherited religious prejudices and intolerance played important role in relatively weak popularization of Serbian and Croat national ideas among the Bosnian Muslim population. The general treatment of Bosnian Muslims in the first years of interwar Yugoslavia also contributed to their low interest for the present national options. Those who were persistently denying the historical basis and substance of Muslim (Bosniac) national particularity, with their politics and actions, their comments and utterances, largely contributed to the strengthening of separate identity of Bosniacs.

During the first years of Yugoslav Kingdom the Bosnian Serb elites expressed discontent with the general status and position of Serbs in Bosnia and Herzegovina, mainly in the domain of economy and employment policy. Many public officials were Croats and 'strangers' preserved from former Austro-Hungary. Bosnian Serbs insisted that the existing situation in Bosnian administration was temporary and that it should be changed in order to fulfil the wishes of Serbs to be treated as the prevailing and ruling element in postwar Bosnia and Herzegovina. That perception involved raising the question of national identification of Bosnian Muslims (Bosniacs), who had played an important role in political life of Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, since they were gathered in a compact party unit called The Yugoslav Muslim Organization.

The basic problem with the above mentioned question was its strongly emphasized political dimension. Serbs and Croats were claiming that Bosnian Muslims were Serbs and Croats not for the benefit of Muslims themselves but rather for the sake of their own state and political interests. With Muslims as Serbs (Croats) they could count on Bosnia as their own national property since none of the Bosnian ethnic communities had the absolute majority in Bosnia and Herzegovina. But the whole issue also had its simplified version: gaining Bosnian Muslims meant gaining political support for the ruling parties, such as Serbian Radicals, whose main interest was to remain on power and preserve the Serbian hegemony in the Kingdom.

As the ruling element Serbs were in better position to take measures in order to popularize Serbian national identification among Muslims. Available options were many: school, religious community, cultural organizations etc. The Muslim cultural society 'Gajret' played an important role in fostering the Serbian national idea among Muslims, especially their youth, and the regime was finding different ways to support 'Gajret' in its pro-Serb engagement among Muslims. One of the characteristic forms of support was illegal transferring of regular state subvention to 'Gajret' instead of the Islamic community. Another specific step was paying only those *imams* who were thought to be pro-Serb and pro-radical in their political attitudes. The state had many ways in showing the usefulness of identifying oneself as a Serb. Especially during the 6th January regime, after the abolition of the 1909. Islamic autonomy, the state had efficient instruments to separate Muslims from the YMO, which had proved to be the most relevant obstacle to the process of spreading Serbian national identification among Bosnian Muslim population.

The YMO played the role of general protector of Muslims' rights and interests. Neither the Serbian nor the Croat option as the possible national identification for Bosnian Muslims

were acceptable for the YMO because they meant making space for political alternatives. That's why the YMO watchfully observed the process of Muslims' 'nationalization', insisting on availability of both national options and preventing the abuse of their propaganda.

Some Serbian politicians and journalists were explaining that *srpstvo* as a national concept is enough wide and open for both Ortodox and Islamic religious affiliation. But the political and social reality was mostly different. There were many examples of negligence and maltreatment of Muslims, especially in the early days of the new state. Muslims were induced to conclude that claims about their equality within the Serbian national framework had been mostly rhetorical, basically pronounced in order to gain Muslims for the political objectives of the existing regime. On the other hand, religion had already played the decisive role in building ethnic and national identities on the Yugoslav territory, whether they were recognized or not, so the efforts in order to 'nationalize' certain communities, treated merely as the religious ones, were basically late and inappropriate. All these factors significantly contributed to the failure of 'nationalization' of Muslims, who remained particular, but officially unrecognized ethnic community during the Yugoslav kingdom.

Key words: Bosnian Muslims, Kingdom of Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina, Serbian national idea, Croat national idea, politics, religion, propaganda.

Dr. sc. Adnan Jahić
Filozofski fakultet u Tuzli

O NEUSPJEHU NACIONALIZIRANJA BOSANSKOHERCEGOVAČKIH MUSLIMANA U MONARHISTIČKOJ JUGOSLAVIJI

Sažetak

Ovaj rad govori o uzrocima koji su usloveli neuspjeh u nastojanjima političkih elita monarhističke Jugoslavije da pridobiju bosanskohercegovačke muslimane za srpsku, odnosno hrvatsku nacionalnu identifikaciju. Autor podastire argumente iz kojih se vidi da su naslijeđene vjerske predrasude i animoziteti odigrali značajnu ulogu u slabo popularizaciji

srpstva i hrvatstva među bosanskomuslimanskim stanovništvom. Opći odnos vlasti prema muslimanima u prvim godinama međuratne Jugoslavije takođe je uslovio njihov slab interes za prisutne nacionalne opcije. Oni koji su uporno negirali historijsku osnovu i smisao muslimanske (bošnjačke) nacionalne posebnosti, svojom politikom i postupcima, tonovima svojih komentara i poruka, u velikoj mjeri su doprinijeli razvoju i jačanju zasebnog identiteta Bošnjaka.

Tokom prvih godina jugoslavenske kraljevine bosanskosrpske elite su izražavale nezadovoljstvo generalnim statusom i položajem Srba u Bosni i Hercegovini, posebno u domenu ekonomije i politike zapošljavanja. Mnogi javni zvaničnici su bili Hrvati i tzv. stranci, sačuvani iz vremena bivše Austro-Ugarske. Bosanski Srbi su insistirali da je postojeća situacija u bosanskoj administraciji privremena i da bi se trebala promijeniti kako bi se ispunile težnje Srba da budu vladajući element u poratnoj Bosni i Hercegovini. Ovakva percepcija je otvarala pitanje nacionalne identifikacije bosanskih muslimana (Bošnjaka), koji su igrali značajnu ulogu u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, obzirom da su bili okupljeni u jednu kompaktnu političku cjelinu zvanu Jugoslavenska muslimanska organizacija.

Ključni problem gornjeg pitanja bila je njegova naglašeno politička dimenzija. Srbi i Hrvati su tvrdili da su bosanski muslimani Srbi odnosno Hrvati ne zbog samih muslimana već zbog svojih vlastitih državnih i političkih interesa. Sa muslimanima kao Srbima (Hrvatima) mogli su računati na Bosnu kao sopstveni nacionalni posjed pošto nijedna bosanska etnička zajednica nije imala apsolutnu većinu u Bosni i Hercegovini. Ali je cijela stvar imala i svoju pojednostavljenu verziju: zadobiti bosanske muslimane značilo je zadobiti podršku za vladajuću partiju, poput srpskih radikala, čiji je glavni interes bio ostati na vlasti i sačuvati srpsku hegemoniju u kraljevini.

Kao vladajući element Srbi su bili u boljoj poziciji da poduzimaju mjere u cilju popularizacije srpske nacionalne ideje među bosanskim muslimanima. Dostupne opcije bile su mnoge: škole, vjerska zajednica, kulturna društva itd. Muslimansko kulturno društvo 'Gajret' igralo je značajnu ulogu u njegovanju srpske nacionalne ideje među muslimanima, posebno mladeži, a režim je iznalazio različite načine kako da pomogne 'Gajret' u njegovoj prosrpskoj angažiranosti. Karakterističan oblik podrške bio je nelegalni transfer redovne državne subvencije 'Gajretu' umjesto Islamskoj zajednici. Takođe je država često davala doplatke na plaću samo onim muslimanskim vjerskim službenicima za koje se smatralo da su prosrpski i proradikalni nastrojani. Naročito za vrijeme šestojanuarskog režima vlada je raspolagala mnogim sredstvima s kojim se nastojalo odvojiti bosanskohercegovačke

muslimane od JMO, koja je bila najkonkretnija prepreka širenju prisutnih nacionalnih ideja među muslimanima.

U monarhističkoj Jugoslaviji JMO je igrala ulogu generalnog zaštitnika prava i interesa bosanskih muslimana. Ni srbizacija ni hrvatizacija muslimana nije bila u interesu JMO jer su značile otvaranje prostora političkoj alternativi. Usljed toga je JMO budno pazila da se ne favorizira nijedna nacionalna opcija, već da obje budu jednako dostupne u 'nacionalnom podizanju muslimana'.

Neki srpski političari i novinari su objašnjavali kako je srpstvo kao nacionalni pojam dovoljno široko i otvoreno i za pravoslavnu i za islamsku vjersku identifikaciju. Ali je politička i društvena stvarnost bila drukčija. Bilo je mnogo primjera zanemarivanja i maltretiranja muslimana, naročito u prvim danima nove države. Muslimanima je često davano povoda da zaključe kako su tvrdnje u pogledu njihove jednakosti sa pravoslavnim unutar srpskog nacionalnog okvira uglavnom retoričke naravi, u osnovi izricane sa ciljem da se muslimani zadobiju za političke ciljeve vladajućeg režima. Sa druge strane, religija je već odigrala važnu ulogu u izgradnji etničkih i nacionalnih identiteta na jugoslavenskom prostoru, bili oni priznati ili ne, tako da su pokušaji da se 'nacionaliziraju' određene zajednice, tretirane kao religijske, u dobroj mjeri bili zakašnjeli i deplasirani. Svi ovi faktori su značajno doprinijeli neuspjehu 'nacionalizacije' muslimana, koji su ostali posebna, ali zvanično nepriznata etnička zajednica u doba prve jugoslavenske države.

Summary

This work tells about the causes which determined the failure in attempts of political elites of Yugoslav monarchy to gain Bosnian Muslims for Serbian or Croat national identification. The author provides the arguments which strengthen the thesis that inherited religious prejudices and intolerance played an important role in relatively weak popularization of Serbian and Croat national ideas among the Bosnian Muslim population. The general treatment of Bosnian Muslims in the first years of interwar Yugoslavia also caused their low interest for the present national options. Those who were persistently denying the historical basis and substance of Muslim (Bosniac) national particularity, with their politics and actions, their comments and utterances, largely contributed to the strengthening of separate identity of Bosniacs.

During the first years of Yugoslav Kingdom the Bosnian Serb elites expressed discontent with the general status and position of Serbs in Bosnia and Herzegovina, mainly in the domain of economy and employment policy. Many public officials were Croats and 'strangers' preserved from former Austro-Hungary. Bosnian Serbs insisted that the existing situation in Bosnian administration was temporary and that it should be changed in order to fulfil the wishes of Serbs to be treated as the prevailing and ruling element in postwar Bosnia and Herzegovina. That perception involved raising the question of national identification of Bosnian Muslims (Bosniacs), who had played an important role in political life of Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, since they were gathered in a compact party unit called The Yugoslav Muslim Organization.

The basic problem with the above mentioned question was its strongly emphasized political dimension. Serbs and Croats were claiming that Bosnian Muslims were Serbs and Croats not for the benefit of Muslims themselves but rather for the sake of their own state and political interests. With Muslims as Serbs (Croats) they could count on Bosnia as their own national property since none of the Bosnian ethnic communities had the absolute majority in Bosnia and Herzegovina. But the whole issue also had its simplified version: gaining Bosnian Muslims meant gaining political support for the ruling parties, such as Serbian Radicals, whose main interest was to remain on power and preserve the Serbian hegemony in the Kingdom.

As the ruling element Serbs were in better position to take measures in order to popularize Serbian national identification among Muslims. Available options were many: school, religious community, cultural organizations etc. The Muslim cultural society 'Gajret' played an important role in fostering the Serbian national idea among Muslims, especially their youth, and the regime was finding different ways to support 'Gajret' in its pro-Serb engagement among Muslims. One of the characteristic forms of support was illegal transferring of regular state subvention to 'Gajret' instead of the Islamic community. Another specific step was giving additional payment only those *imams* who were thought to be pro-Serb and pro-radical in their political attitudes. The state had many ways in showing the usefulness of identifying oneself as a Serb. Especially during the 6th January regime, after the abolition of the 1909. Islamic autonomy, the state had efficient instruments to separate Muslims from the YMO, which had proved to be the most relevant obstacle to the process of spreading Serbian national identification among Bosnian Muslim population.

The YMO played the role of general protector of Muslims' rights and interests. Neither the Serbian nor the Croat option as the possible national identification for Bosnian Muslims

were acceptable for the YMO because they meant making space for political alternatives. That's why the YMO watchfully observed the process of Muslims' 'nationalization', insisting on availability of both national options and preventing the abuse of their propaganda.

Some Serbian politicians and journalists were explaining that *srpstvo* as a national concept is enough wide and open for both Ortodox and Islamic religious affiliation. But the political and social reality was mostly different. There were many examples of negligence and maltreatment of Muslims, especially in the early days of the new state. Muslims were induced to conclude that claims about their equality within the Serbian national framework had been mostly rhetorical, basically pronounced in order to gain Muslims for the political objectives of the existing regime. On the other hand, religion had already played very important role in building ethnic and national identities on the Yugoslav territory, whether they were recognized or not, so the efforts in order to 'nationalize' certain communities, treated merely as the religious ones, were to certain extent late and inappropriate. All these factors significantly contributed to the failure of 'nationalization' of Muslims, who remained particular, but officially unrecognized ethnic community during the Yugoslav kingdom.

IZVORI I LITERATURA

1. Neobjavljeni izvori

- Arhiv Jugoslavije (AJ). Fondovi Ministarstva pravde, Ministarstva vjera i Ministarstva prosvjete;
- Arhiv Bosne i Hercegovine (ABH). Fondovi Velikog župana Sarajevske oblasti i Kraljevske banske uprave Drinske banovine. Zbirka telegrama šola – Pribićević.
- Istorijski arhiv Sarajevo (IAS). Zbirka Fehim Spaho.

2. Objavljena građa i službene publikacije

- Asim Skopljak, *Priručnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije* (propisi i podaci 1929 - 1939), Sarajevo 1940.
- *Pregled rada Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice u Beogradu od 31 oktobra 1930 do 31 oktobra 1933 god.*, Sarajevo 1933.
- *Zakonodavstvo o Islamskoj verskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije* (izdanje dr. Gojka Niketića, sv. 170), Beograd 1932.

3. Novine, časopisi i ostala periodika

- *Domovina*, Sarajevo.

- *Gajret*, Sarajevo.
- *Historijska traganja*, Sarajevo.
- *Pravda*, Sarajevo.
- *Prilozi Instituta za istoriju Sarajevo*, Sarajevo
- *Samouprava*, Beograd.
- *Srpska riječ*, Sarajevo.
- *Srpska zora*, Sarajevo.

4. Knjige i brošure

- Balagija, Abduselam, *Les Musulmans Yougoslaves (étude sociologique)*, Alger 1940.
- Balagija, Abduselam, *Uloga vakufa u verskom i svetovnom prosvjećivanju naših muslimana*, Beograd 1933.
- Balić, Smail, *Das unbekannte Bosnien - Europas Brücke zur Islamischen Welt*, Köln 1992.
- Banac, Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji* (porijeklo, povijest, politika), Zagreb 1995.
- Begović, Mehmed, *Muslimani u Bosni i Hercegovini*, Beograd 1938.
- Begović, Mehmed, *O položaju i dužnostima muslimanke prema islamskoj nauci i duhu današnjeg vremena*, Beograd 1931.
- Bojić, Mehmedalija, *Historija Bosne i Bošnjaka (VII-XX vijek)*, Sarajevo 2001.
- *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo 1998
- Bulbulović, E. N., *Sveislamski kongres i pitanje hilafeta*, Sarajevo 1926.
- Buštalić, Hafiz Abdulah Ajni, *Pitanje muslimanskog napredka u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1928.
- Čišić, Husein, *Agrarno pitanje i pojam o socijalnoj pravdi naše demokratije*, Sarajevo 1919.
- Čokić, A. Adil, *Islamska vjerska organizacija*, Tuzla 1936.
- Čokić, Abdurahman Adil, *Ilmi kjelam* (rukopis).
- Čokić, Ahmed Lutfi, *Prikaz i ocjena rada g. dr. Mehmeda Begovića o njegovom naziranju na islamsku ženu i njen položaj po islamskoj nauci izloženog u njegovoj knjizi*, Tuzla 1931.
- Čokić, Ibrahim Hakki, *O teset-turu (pokrivanju muslimanki)*, Tuzla 1928.
- Ćorović, Vladimir, *Bosna i Hercegovina*, Banja Luka – Beograd 1999.
- Dedić-Lutvica, Šaćir, *Međusobna vjerska borba muslimana u Bosni*, Banja Luka 1928.
- *Društveno-politički položaj i pravni režim verskih zajednica u Jugoslaviji* (Katolička crkva, Srpska pravoslavna crkva, Makedonska pravoslavna crkva, Islamska zajednica), Institut za savremenu istoriju, Beograd 1972.
- Džafčić, Ibrahim, *Uzroci propadanja muslimanskog ženskinja*, Banja Luka 1919.
- Đaković, Luka, *Položaj Bosne i Hercegovine u austrougarskim koncepcijama rješenja jugoslavenskog pitanja 1914 - 1918*, Tuzla 1980.
- Đumišić, Ahmet, *Ko smeta napretku i prosvjećivanju muslimana, a osobito muslimanki?* Banja Luka 1919.
- Filandra, Šaćir, *Bošnjaci i moderna*, Sarajevo 1996.
- Filandra, Šaćir, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo 1998.
- Forto, Mustafa, *Otkrivanje muslimanskog ženskinja*, Sarajevo 1925.
- Friedman, Francine, *The Bosnian Muslims - Denial of a Nation*, Boulder 1996.
- Gardet L., Anawati M. M., *Introduction a la théologie musulmane*, Paris 1948.
- Hadžić, Osman Nuri, *Muhamed i Koran*, Beograd 1931.
- Hadžijahić, Muhamed, *Od tradicije do identiteta (Geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana)*, Zagreb 1990.
- Imamović, Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1997.

- *Islam i kultura Bošnjaka u djelima Safvet-bega Bašagića, Mehmeda Handžića i Edhema Mulabdića* (zbornik), Zagreb 1994.
- *Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1977.
- Išek, Tomislav, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929 – 1941*, Sarajevo 1991.
- Jahić, Adnan, *Hikmet - riječ tradicionalne uleme u Bosni i Hercegovini*, Tuzla 2004.
- Jahić, Adnan, *Organizacija i rad Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata*, neobjavljena doktorska disertacija, Tuzla 2007.
- Jahjadžade, *Spas na oba svijeta*, Banja Luka 1938.
- Karabeg, Ali Riza, *Rasprava o hidžabu (krivenju muslimanki)*, Mostar 1928.
- Karamehmedović, Hamdija, *Odgovor na pisma Safijje hanume*, Naklada Zemana, Sarajevo.
- Karčić, Fikret, *Društveno-pravni aspekt islamskog reformizma*, Sarajevo 1990.
- Karić, Enes, *Kur'an u savremenom dobu*, Sarajevo 1991.
- Karić, Enes, *Povijest islamskog mišljenja* (rukopis).
- Kemura, Ibrahim, *Uloga "Gajreta" u društvenom životu Muslimana*, Sarajevo 1986.
- Malcolm, Noel, *Povijest Bosne*, Zagreb - Sarajevo 1995.
- *Mehmed Handžić - Izabrana djela*, Sarajevo 1999.
- Mitrinović, Čedomil, *Naši Muslimani* (studija za orijentaciju pitanja bosansko-hercegovačkih muslimana), Beograd 1926.
- Nametak, Alija, *Sarajevske uspomene*, Zagreb 1997.
- Nametak, Alija, *Sarajevski nekrologij*, Bošnjački institut i Nakladni zavod Globus 1994.
- *Predstavka prosvjetnog i potpornog društva "Spasa" presvijetlom gospodinu H. Džem. ef. Čauševiću, reis-ul-ulemi, prigodom posjeta u Banjoj Luci, 1919.*, Banja Luka 1919.
- Prohić, Ali-Riza, *Šta hoće naša muslimanska inteligencija*, Sarajevo 1931.
- Purivatra, Atif, *Jugoslavenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Sarajevo 1974.
- Purivatra, Atif, *Nacionalni i politički razvitak Muslimana* (rasprave i članci), II izdanje, Sarajevo 1970.
- Rebac, Hasan M., *Početak emancipovanja Srпкиnje muslimanske vere*, Beograd 1925.
- Redžić, Enver, *Tokovi i otpori*, Sarajevo 1970.
- *Reis Džemaludin Čaušević - prosvjetitelj i reformator*, Sarajevo 2002.
- Rizvić, Muhsin, *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata*, Sarajevo 1980.
- Saltaga, Fuad, *Bosna i Bošnjaci u hrvatskoj nacionalnoj ideologiji*, Sarajevo 1999.
- *Sarajevski džematski medžlis i Reisove izjave*, Sarajevo 1928.
- Selimović, Meša, *Sjećanja*, Beograd 1990.
- Selimović, Sead, Hadžić, Senaid, *Tuzlanski kraj 1851. – 1991. – demografske i socijalne promjene*, Tuzla 2007.
- *Socijalistička republika Bosna i Hercegovina* [separat iz II izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*], Zagreb 1983.
- Sulejmanpašić, Dževad, *Slobodna misao i hikmetovština*, Zagreb 1933.
- Sulejmanpašić, Dževad beg, *Muslimansko žensko pitanje - jedan prilog njegovu riješenju*, Sarajevo 1918.
- Suljević, Kasim, *Nacionalnost Muslimana između teorije i prakse*, Rijeka 1981.
- Svara, Maksim, *Emancipacija muslimanke u svijetu i kod nas*, Sarajevo 1932.
- *Takrir*, Sarajevo 1928.
- Traljić, Mahmud, *Istaknuti Bošnjaci*, Sarajevo 1998.
- *Zbornik radova sa znanstvenih skupova o hadži Mehmedu Handžiću*, Sarajevo 1996.

dr. sc. Adnan Jahić

OSNOVNI BIOGRAFSKI PODACI

Adnan Jahić je rođen 21. aprila 1967. godine u Tuzli. Osnovnu školu i gimnaziju završio je u Tuzli. Na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, odsjek orijentalistika i anglistika, diplomirao je 1991. godine. Magistrirao je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu (postdiplomski studij “Historija Bosne i Hercegovine”) 2003. godine. Doktorsku disertaciju pod nazivom *Organizacija i rad Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata* odbranio je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli 20. 10. 2007. godine.

Adnan Jahić je imao zapaženu ulogu u javnom i političkom životu Bosne i Hercegovine. Bio je poslanik u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine i član parlamentarnog izaslanstva Bosne i Hercegovine pri Parlamentarnoj skupštini OSCE.

Autor je više naučnih i stručnih radova iz oblasti historije, filozofije i teologije. Objavljivao je u *Preporodu*, *Hikmetu*, *Riječi*, *Saznanjima*, *Zborniku radova Filozofskog fakulteta u Tuzli*, *Prilozima Instituta za istoriju*, *Godišnjaku BZK Preporod*, *Bošnjačkoj pismohrani* i drugim listovima, časopisima, zbornicima i godišnjacima. Primaran predmet Jahićevog interesa su teme iz novije bošnjačke historije i kulturne historije Bosne i Hercegovine. Objavio je dvije knjige: *Muslimanske formacije tuzlanskog kraja u Drugom svjetskom ratu* (Tuzla 1995) i *Hikmet – riječ tradicionalne uleme u Bosni i Hercegovini* (Tuzla 2004).

Trenutno radi kao docent na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Tuzli.

Oženjen je i otac troje djece.